

Μνήμων

Τόμ. 39 (2022)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΡΙΑ ΑΡΒΑΝΙΘΗ, Σπαθιά και άλλα όπλα: Στοιχεία για τον αφοπλισμό των μη Μουσουλμάνων στα χάνια της Κωνσταντινούπολης, Μάρτιος – Απρίλιος 1821 ● ΣΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην Ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825) ● ΜΗΝΑΣ ΑΝΤΥΓΙΑΣ, Σπογγαλιευτικές συντροφίες και επιχειρήσεις στην Ύδρα στα τέλη της Επανάστασης και τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής περιόδου (1830-1840) ● ΣΩΤΗΡΟΤΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το θεσμικό πλαίσιο και η γραφειοκρατία της αποκατάστασης των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1906) ● ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΥΡΡΙΠΗ, Η ώρα της ανταλλαγής: Οι ανταλλάξιμοι Μουσουλμάνοι στον τοπικό Τύπο: Οι περιπτώσεις της Κρήτης και της Μακεδονίας ● ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ – ΚΥΡΙΑΚΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ – ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΕΛΟΥ, Από τη Βιθνία στην Ελλάδα: Πτυχές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής στον τόπο προέλευσης και εγκατάστασης μέσα από το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του ΚΜΣ ● ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΡΑΛΗ, Ο «τεκμηριωτικός» φακός της αιωνιότητας του αίματος: Οι φωτογραφικοί «απαρράλληλοι» της Nelly's και η εποχή τους ● ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, Τα τοπικά οικονομικά δίκτυα των Ομάδων Ενδύλων Καταθιωκομένων Αγρονιστών (ΟΕΚΑ) ως πρώιμο στάδιο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΡΤΟΜΑΤΣΙΑΗ – ΝΑΤΑΛΙΑ ΤΣΟΥΡΜΑ, Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα της Κατοχής (1941-1944/45): Μια ιστοριογραφική προσέγγιση της πληθυσμιακής κινήτικότητας

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΪΡΑΣ, Δύο οθωμανικά τεκμήρια για τον Ρήγα ● ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΦΟΙΝΗ, «Μια πιστή εικόνα της Ελλάδας»: Από το ημερολόγιο του ιρλανδού φιλέλληνα James Emerson (1825) ● ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ, Οι ενθυμήσεις του Μαρμερανού Λαμπρινού Κ. Δημαρχόπουλου, 1821-1866 ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Μερικές σκέψεις για τη ζωή, το επιστημονικό έργο και την ποικίλη δράση του Αντωνίου Σιγάλα

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια δεύτερη αποτίμηση: Χάρης Αθανασιάδης, Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Σίμος Μπούκης, Μιχάλης Σωτηρόπουλος, Άννα Αθανασούλη, Παναγιώτης Σπάθης και Ευθύμιος Μαχαίρας, Βασιλική Θεοδώρα, Νικόλαος Αβανάς, Κατερίνα Γαρίδα, Δημήτρης Γαργάρας, Ζωή Καζάκου

39

ΑΘΗΝΑ 2022

Αιμιλία Σαλβάνου, Πώς μαθαίνουμε ιστορία χωρίς να τη διδαχθούμε; Ιστορική κουλτούρα, δημόσια ιστορία, ιστορική εκπαίδευση, Αθήνα, Ασίνη, 2021

ΖΩΗ ΚΑΖΑΚΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.37438](https://doi.org/10.12681/mnimon.37438)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΖΑΚΟΥ Ζ. (2024). Αιμιλία Σαλβάνου, Πώς μαθαίνουμε ιστορία χωρίς να τη διδαχθούμε; Ιστορική κουλτούρα, δημόσια ιστορία, ιστορική εκπαίδευση, Αθήνα, Ασίνη, 2021. *Μνήμων*, 39, 376–381. <https://doi.org/10.12681/mnimon.37438>

ερευνηθεί περισσότερο. Σε κάθε περίπτωση το βιβλίο του Βόγλη είναι σημαντικό για τη σύγχρονη ιστορία, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς ότι εγκαινιάζει την ακαδημαϊκή συζήτηση ενόψει της διπλής πεντηκονταετούς επετείου, Πολυτεχνείου και Μεταπολίτευσης, κατά τα έτη 2023 και 2024.

Καταληκτικά, ας σημειωθεί η σπουδαιότερη κατά τη γνώμη μου συνεισφορά της *Δυναμικής αντίστασης*. Ο Βόγλης με το έργο αυτό προβαίνει σε μια συνηγορία για τη σύγχρονη ιστορία. Αποδεικνύει πως ο ιστορικός προσεκτικά, με τα εργαλεία της επιστημονικής του πειθαρχίας, μπορεί να κινηθεί ανάμεσα στις σιωπές και ως έναν βαθμό να τις διαρρήξει. Αναδεικνύει πόσο η μνήμη της ιστορίας της δυναμικής αντιδικτατορικής αντίστασης είναι ένα κινούμενο και ζωντανό παλίμψηστο. Πριν από 20 και πλέον χρόνια, ο Αντώνης Λιάκος έγραφε για την «γραφή της ιστορίας ως την επιστροφή του απωθημένου». Ο Βόγλης αποδίδει φωνή και ανασυγκροτεί με σοβαρότητα την ιστορία όχι ακριβώς αυτών που δεν είχαν φωνή, αλλά εκείνων που, στον ρου των δεκαετιών της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, υποχρεώθηκαν σε μian απόθεση που έμοιαζε με φίμωση, εξαιτίας στοχοποίησης και συκοφαντιών. Δεν είναι ρεβάνς το βιβλίο. Υπηρετεί όμως ένα –με την ευρεία έννοια– πολιτικό πρόταγμα, την αναμέτρηση με τις κατά Πασερίνι «πληγές της μνήμης» ως στοχαστική άσκηση κατανόησης και σεβασμού, μια δύναμη λυτρωτική και απελευθερωτική εμπειρία για μια κοινωνία. Ο Βόγλης απευθύνει μια τολμηρή χειρονομία συζήτησης. Είθε να δεξιωθεί.

ΔΗΜΗΤΡΙΣ ΓΑΡΡΗΣ

Αιμιλία Σαλβάνου, *Πώς μαθαίνουμε ιστορία χωρίς να τη διδαχθούμε; Ιστορική κουλτούρα, δημόσια ιστορία, ιστορική εκπαίδευση*, Αθήνα, Ασίνη, 2021, 271 σ.

Πώς διαμορφώνεται η αίσθηση που έχουμε για το παρελθόν; Πώς διαμορφώνεται η αντίληψή μας για ιστορικές περιόδους και γεγονότα που δεν έχουμε βιώσει ούτε έχουμε διδαχτεί; Ποιος είναι ο ρόλος των θραυσμάτων του παρελθόντος, που βρίσκονται παντού γύρω μας στον δημόσιο χώρο, και ποιος ο ρόλος του σχολείου σε αυτή τη διαδικασία;

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως το παρελθόν μάς περιβάλλει και οι τρόποι με τους οποίους σχετιζόμαστε μαζί του, παίρνουν ποικίλες μορφές· εξελίσσονται συνεχώς, απηχούν και διαμορφώνουν την ιστορική κουλτούρα της εποχής μας. Αυτή είναι μία από τις βασικές παραδοχές, στις οποίες στηρίζεται το βιβλίο της Αιμιλίας Σαλβάνου, *Πώς μαθαίνουμε ιστορία χωρίς να τη διδαχθούμε; Ιστορική κουλτούρα, δημόσια ιστορία, ιστορική εκπαίδευση*. Στη μελέτη αυτή η Σαλβάνου γεφυρώνει τρεις διαφορετικές περιοχές που, παρά τη σύνδεσή τους, προσεγγίζονται ξεχωριστά, και καταδεικνύει τους σύνθετους τρόπους με τους οποίους μνήμη, δημόσια ιστορία και ιστορική εκπαίδευση διαπλέκονται και συνδιαμορφώνουν την ιστορική κουλτούρα.

Στην πρώτη της μονογραφία, *Η συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης. Το παρελθόν ως Ιστορία και πρακτική*, η Σαλβάνου επικεντρώθηκε στην ιστορικοποίηση της προσφυγικής μνήμης και στον τρόπο με τον οποίο η ενσωμάτωση της εμπειρίας των προσφύγων στο εθνικό αφήγημα σηματοδότησε και την ενσωμάτωση των

ίδιων στον εθνικό κορμό. Στη δεύτερη της μονογραφία η συγγραφέας εμβαθύνει σε προβληματισμούς και ερωτήματα που έθεσε στην πρώτη της μελέτη γύρω από τη μνήμη και την ιστορία ως πολιτισμική πρακτική, εισάγοντας την έννοια της ιστορικής κουλτούρας, για να περιγράψει το σύνολο των σχέσεων μιας κοινωνίας με το παρελθόν. Χτίζοντας πάνω στα θεμέλια που έθεσαν πρωτοπόρες μελέτες για τη θεωρία της ιστορίας στην Ελλάδα, όπως το *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*;¹ του Αντώνη Λιάκου και το *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία. Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*² του ίδιου, το βιβλίο αυτό αποτελεί πολύτιμη συνεισφορά, καθώς προσεγγίζει σύνθετες έννοιες με σαφήνεια και χωρίς την πολυπλοκότητα που συχνά χαρακτηρίζει τον θεωρητικό ιστορικό λόγο.

Οργανωμένη σε τέσσερα κεφάλαια, εισαγωγή και επίλογο, η μελέτη έχει σκοπό να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο μνήμη, δημόσια ιστορία και ιστορική εκπαίδευση, ως διαφορετικοί τρόποι συνάντησης με το παρελθόν, συναρθρώνονται και διαμορφώνουν την ιστορική κουλτούρα. Ακολουθώντας, εντάσσοντας την ενασχόληση με το παρελθόν σε κάθε της έκφανση ως πολιτισμική πρακτική υπό την ομπρέλα της ιστορικής κουλτούρας επιδιώκει να συνεισφέρει στον διάλογο σχετικά με τον ρόλο της ιστορίας, του ιστορικού και της ιστορικής εκπαίδευσης στην παρούσα συνθήκη. Κεντρικό επιχείρημα του βιβλίου αποτελεί ότι οι τρόποι με τους οποίους συσχετιζόμαστε με το παρελθόν, είναι πολυδιάστατοι και δεν εξαντλούνται στην ιστορία που διδασκόμαστε στο σχολείο. Το παρελθόν βρίσκεται παντού γύρω μας και εμείς συναντιόμαστε μαζί του με τρόπους που εξελίσσονται συνεχώς, σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο, ιδιωτικά και δημόσια. Η ιστορική κουλτούρα, ακολουθώντας, στοιχειοθετεί το πλαίσιο που ορίζει τη σχέση μας με το παρελθόν, τις πρακτικές και τα νοητικά σχήματα με τα οποία το προσεγγίζουμε, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτό εκβάλλει στο παρόν ούσα και η ίδια προϊόν της κοινωνίας που εκφράζει.

Ο συλλογισμός ξετυλίγεται σε τέσσερα στάδια: ξεκινώντας από την πολυπλοκότητα των τρόπων με τους οποίους σχετιζόμαστε με το παρελθόν, περνά στις ποικίλες εκφάνσεις της ιστορίας στη δημόσια σφαίρα. Στη συνέχεια επικεντρώνεται σε μία συγκεκριμένη πτυχή της δημόσιας ιστορίας, την ιστορική εκπαίδευση. Εμβαθύνει στα θεωρητικά προβλήματα που διέπουν τη διδακτική της ιστορίας και στο πώς αυτά έρχονται στο προσκήνιο στο πλαίσιο της ψηφιακής παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, για να καταλήξει στην έννοια που περιλαμβάνει όλες τις προηγούμενες, την ιστορική κουλτούρα, και να την τοποθετήσει, ως οφείλει να κάνει μία καλή μελέτη πολιτισμικής ιστορίας, στη μεγάλη εικόνα, στο κοινωνικό και πολιτισμικό σύμπαν που την περιέχει.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στις πολλαπλές σχέσεις που αναπτύσσουμε με το παρελθόν. Κεντρική παραδοχή του βιβλίου αποτελεί το ότι οι σχέσεις μας με το παρελθόν είναι πολυσχιδείς. Παρά την κυρίαρχη αντίληψη ότι η εικόνα μας για το παρελθόν διαμορφώνεται μέσω της σχολικής και της ακαδημαϊκής ιστορίας, φαίνεται πως οι συναντήσεις μας μαζί του παίρνουν πολλές περισσότερες μορφές: τέτοιες είναι, για παράδειγμα, η μνήμη και η πολιτισμική παράδοση και παραγωγή.

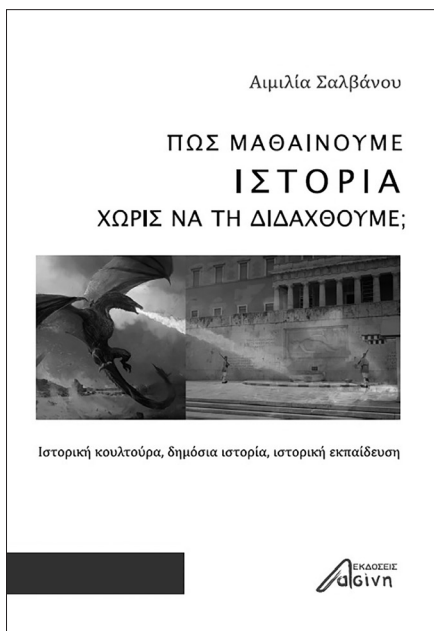
1. Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα, Πόλις, 2007.

2. Αντώνης Λιάκος, *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία. Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Αθήνα, Πόλις, 2012.

Σύμφωνα με τη συγγραφέα, σκεφτόμαστε και νοηματοδοτούμε το παρελθόν χρησιμοποιώντας κώδικες και νοητικά πλαίσια διαμορφωμένα, όπως είναι φυσικό, στο πολιτισμικό πλαίσιο του παρόντος. Ταυτόχρονα, στρέφουμε τα μάτια στο παρελθόν, για να αναζητήσουμε απαντήσεις και να πραγματευτούμε κρίσιμα ζητήματα του παρόντος, γι' αυτό και «διψάμε για ό,τι έχει σχέση με το παρελθόν» (οπισθόφυλλο). Ως ενδεικτικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο αναπαράστασεις του παρελθόντος φτιάχνονται με τα υλικά και απηχούν αγωνίες του παρόντος χρησιμοποιεί το πολιτισμικό φαινόμενο που αποτέλεσε η τηλεοπτική σειρά «Game of Thrones» (σ. 31-37). Η σειρά αντλεί έμπνευση από ιστορικά γεγονότα (εν προκειμένω τους Πολέμους των Ρόδων του 15ου αιώνα στην Αγγλία). Το σύμπαν του παραπέμπει σαφώς στη μεσαιωνική Ευρώπη: έχει παρελθοντικές αναφορές χωρίς όμως ένα χρονικά προσδιορισμένο πλαίσιο, ενώ οι χαρακτήρες έχουν νεωτερικά χαρακτηριστικά και ανησυχίες, το οποίο τους καθιστά προσιτούς και συχετίσιμους. Με τον τρόπο αυτό αξιοποιεί οικείες αναπαράστασεις για το παρελθόν με ελευθεριακότητα, ώστε, στο σύμπαν που pláθηται, συνυπάρχουν άνετα ιστορικά στοιχεία, στοιχεία μυθοπλασίας και φαντασίας. Θα μπορούσε φυσικά να πει κανείς ότι η δημοφιλία που το ανέδειξε σε σταθμό της ποπ κουλτούρας οφείλεται και σε συγκυριακούς παράγοντες ως μια υψηλής ποιότητας παραγωγή με πλοκή έντονων συγκινήσεων και ανατροπών. Όμως, όπως υποστηρίζει και η συγγραφέας, δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι βασικό συστατικό της επιτυχίας της σειράς είναι «ότι κωδικοποιεί τη γενεαλογία των αναπαράστασεων για το παρελθόν σε μία ελευθεριακή συνύπαρξη [...] προκειμένου να απαντήσουν σε αγωνίες του παρόντος» (σ. 35).

Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην παρουσία του παρελθόντος στη δημόσια σφαίρα. Η «δημόσια σφαίρα» ορίζεται σε αντιπαράβολή με την «ιδιωτική σφαίρα» των ιστορικών, δηλαδή την ακαδημαϊκή ιστορία. Βάσει αυτής της διαφοροποίησης, στη δημόσια σφαίρα emπίπτουν όλα τα αφηγήματα για το παρελθόν που αρθρώνονται στη σχολική εκπαίδευση, σε μνημεία, μουσεία, ιστορικούς περιπάτους, σύμβολα, στον πολιτικό λόγο και τις ιστορικές αντιπαράθεσεις. Η δημόσια ιστορία ως διακριτός τομέας μελέτης και έρευνας εντός των ιστορικών σπουδών μετρά μόλις λίγες δεκαετίες από τη συγκρότησή της. Ως τότε η ιστορία παραγόταν για να «κατανάλωθεί» και από ευρύτερα κοινά πλην του ακαδημαϊκού, ενώ υπήρχε η προσδοκία προς τους ιστορικούς να τοποθετούνται δημόσια σχετικά με επίκαιρα ζητήματα ως δημόσιοι διανοούμενοι. Κατά τα μεταπολεμικά χρόνια αυτό άλλαξε και παρατηρήθηκε μια τάση απεμπλοκής των ιστορικών από τα προβλήματα της εποχής τους στο πλαίσιο της προσδοκίας για αποστασιοποίηση και αντικειμενικότητα που επέτασσε το ρεύμα του ιστορισμού. Τα θεμέλια της δημόσιας ιστορίας τέθηκαν από φωνές κριτικές προς την απομόνωση των ιστορικών εντός των ακαδημαϊκών τοιχών, και συνδέθηκε, μεταξύ άλλων, με το πρόταγμα για εκδημοκρατισμό της ιστορίας μέσα από τη συμμετοχή των δρώντων υποκειμένων στη διαμόρφωση των ιστορικών αφηγημάτων.

Δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας ορισμός της δημόσιας ιστορίας λόγω του εύρους της ως έννοιας και των πολλαπλών μεταμορφώσεών της, όμως τα διαφορετικά της πρόσωπα φαίνεται να συνοψίζονται σε τρεις τάσεις: η δημόσια ιστορία ως πεδίο των ιστορικών σπουδών, ως ιστορία για το μη ειδικό κοινό και ως δημοφιλής ιστορία. Κάθε μία από αυτές τις τάσεις της δημόσιας ιστορίας περιλαμβάνει διαφορετικούς

τρόπους συσχετισμού με το παρελθόν και έχει διαφορετική διαδρομή και στόχευση.

Κομμάτι της «ιστορίας για το μη ειδικό κοινό» αποτελεί και η ιστορική εκπαίδευση, με την οποία καταπιάνεται στο τρίτο κεφάλαιο η συγγραφέας. Σημαντική εδώ είναι η διττή νοηματοδότηση της ιστορίας ως επιστημονικού πεδίου από τη μία πλευρά και ως κοινωνικής και πολιτισμικής πρακτικής συνδεδεμένης με τη διαμόρφωση ταυτοτήτων από την άλλη. Εκκινώντας από τους κύριους σταθμούς της συγκρότησης της ιστορικής επιστήμης στον δυτικό κόσμο, η συγγραφέας δείχνει ότι η διαμόρφωση της ιστορικής εκπαίδευσης ευθυγραμμιζόταν ανέκαθεν με τα προτάγματα της εκάστοτε εποχής. Το μοντέλο της εθνικής ιστορίας στην εκπαίδευση, συγκεκριμένα, υιοθετήθηκε τον 19ο αιώνα ως απόκριση στις πολιτικές επιταγές του εθνικισμού. Καθώς στο

πλαίσιο του έθνους-κράτους κύριος στόχος της εκπαιδευτικής πολιτικής αναδείχθηκε η διάχυση της εθνικής ιδεολογίας και η καλλιέργεια ενιαίας εθνικής ταυτότητας, η ιστορία θεωρήθηκε πολύτιμο εργαλείο στην κατασκευή και εδραίωση του νέου συλλογικού υποκειμένου, του έθνους. Είναι αυτή η στόχευση που αποτελεί ακόμα και σήμερα, αν και λιγότερο ρητά, σημαντικό πυλώνα της σχολικής ιστορίας στην Ελλάδα, παρά το ότι η ακαδημαϊκή ιστορία έχει μετακινηθεί εδώ και δεκαετίες από αυτό το παράδειγμα, συνεχίζοντας να τροφοδοτεί πολέμους ιστορίας με αφορμή διαμάχες για γεγονότα ή περιόδους που άπτονται του σκληρού πυρήνα της εθνικής ταυτότητας.

Προχωρώντας, η Σαλβάνου κάνει μια αναδρομή στους βασικούς σταθμούς από την εδραίωση της διδακτικής της ιστορίας ως ξεχωριστού πεδίου εντός των ιστορικών σπουδών τη δεκαετία του '80. Εξετάζει την κεντρική έννοια της ιστορικής συνείδησης ως στόχου της ιστορικής εκπαίδευσης που λειτουργεί σαν πυξίδα και δημιουργεί για τα υποκείμενα τις προϋποθέσεις για την κατανόηση του παρόντος και τον προσανατολισμό στο μέλλον. Η ιστορική συνείδηση αντιπαραβάλλεται με αντίστοιχες έννοιες όπως η ιστορική σκέψη, η ιστορική επίγνωση και ο ιστορικός συλλογισμός, καθώς αντανακλούν διαφορετικά ακαδημαϊκά περιβάλλοντα (η μεν το γερμανικό, οι δε το αγγλοσαξονικό) και σχολές σκέψης. Βασική διαφορά τους από την ιστορική συνείδηση αποτελεί το ότι επικεντρώνονται σε θέματα ιστορικού γραμματισμού και δεξιοτήτων, χωρίς το στοιχείο του προσανατολισμού στο παρόν. Παρά την εξέλιξη στη διδακτική της ιστορίας, φαίνεται πως υπάρχει σημαντική απόκλιση μεταξύ θεωρίας και διδακτικής πράξης, καθώς απόπειρες ευθυγράμμισης θεωρίας και πράξης προσκρούουν στην κυρίαρχη αντίληψη που συνδέει τη σχολική ιστορία με την καλλιέργεια εθνικής συνείδησης.

Κλείνοντας το τρίτο κεφάλαιο, το βλέμμα στρέφεται στις σύγχρονες προκλήσεις,

στις οποίες καλείται να αντεπεξέλθει η ιστορική εκπαίδευση σήμερα. Η συγγραφέας επικεντρώνεται σε δύο χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας, που μπορούν να λειτουργήσουν ως πυλώνες, γύρω από τους οποίους οφείλουμε να αναλογιστούμε τον ρόλο της σύγχρονης ιστορικής εκπαίδευσης: η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία και η κυριαρχία των νέων τεχνολογιών. Από τη μία πλευρά η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, βασικό στοιχείο της οποίας αποτελεί η κινητικότητα και η μετανάστευση, φέρνει το πρόταγμα της διαπολιτισμικότητας στο επίκεντρο. Στο πλαίσιο αυτό η ιστορική εκπαίδευση οφείλει να μετακινηθεί προς περισσότερο «ευρύχωρα» αφηγήματα, όπου τα υποκείμενα μπορούν να βρουν χώρο στο παρελθόν των νέων κοινοτήτων τους, ώστε να προωθηθεί η συμπερίληψη και το συνανήκειν.

Από την άλλη πλευρά, η πραγματικότητα που συνθέτουν οι νέες τεχνολογίες και ο ψηφιακός κόσμος δημιουργούν μια συνθήκη «γεωμετρικού πολλαπλασιασμού των διαμορφωτών της ιστορικής κουλτούρας» (σ. 193). Ο τεράστιος όγκος ερεθισμάτων σχετικά με το παρελθόν, με τον οποίο ερχόμαστε καθημερινά αντιμέτωποι, θέτει στο επίκεντρο το ζήτημα των δεξιοτήτων που απαιτούνται για τη διαχείρισή τους. Σε αυτό το πλαίσιο αξίζει να σημειωθεί ότι εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επιρροή της γενικευμένης χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, τόσο υπό το πρίσμα της ανάδυσης νέων μνημονικών τόπων αλλά και ως φορέων άρθρωσης και αναπαγωγής λόγων για το παρελθόν, ένα πεδίο που μόλις έχει αρχίσει να αναδύεται διεθνώς, ενώ στην Ελλάδα δεν υπάρχει ακόμα συγκροτημένη έρευνα επ' αυτού.³ Πράγματι, με δεδομένη την εκθετική αύξηση των αφηγημάτων που αρθρώνονται για το παρελθόν από διαφορετικά μέσα, πρακτικές και φορείς, το αίτημα για την ανάπτυξη ιστορικού γραμματισμού και συνείδησης μέσω της εκπαίδευσης είναι πιο κρίσιμο από ποτέ.

Τα ψηφιακά μέσα δεν φέρνουν μόνο νέα κέντρα παραγωγής ιστορικού νοήματος, αλλά επηρεάζουν την αντίληψη που έχουμε για τη χρονικότητα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το παράδειγμα των ψηφιακών παιχνιδιών που χρησιμοποιεί η συγγραφέας, για να μιλήσει για τον αντίκτυπο της ψηφιακής συνθήκης και των νέων μέσων στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας. Με βάση αυτό, η δυνατότητα εμπύθισης μέσω των βιντεοπαιχνιδιών και η αίσθηση βίωσης του παρελθόντος και των εναλλακτικών εκβάσεων που αυτά προσφέρουν, δύναται να διαταράξει την αίσθηση του παρελθόντος ως τετελεσμένου. Ο παίκτης έχει τη δύναμη να κάνει επιλογές που θα αλλάξουν τον ρου της ιστορικής ροής, όπως την έχει διδαχτεί, βιώνοντας την ενδεχομενικότητα με τις ίδιες του τις αισθήσεις. Όπως είναι φυσικό, η αίσθηση αυτή προσκρούει στην αντίληψη για το παρελθόν ως τετελεσμένο, που προωθεί το σχολείο. Γίνεται, επομένως, φανερό ότι η ψηφιακή συνθήκη θέτει νέους όρους στον τρόπο με τον οποίο σχετιζόμαστε με το παρελθόν.⁴ Μια πιο επισταμένη μελέτη αυτών των όρων μπορεί να ρίξει περισσότερο φως στις σχέσεις εξουσίας, όπως αυτές αποχρυσταλλώ-

3. Για την ιστορία στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης βλ. το ερευνητικό πρόγραμμα των Πανεπιστημίων του Αμβούργου και του Bochum «SocialMediaHistory – Geschichte auf Instagram und TikTok», <https://smh.blogs.uni-hamburg.de/> (τελευταία πρόσβαση: 14.3.2023).

4. Βλ. Μήτσος Μπιλάλης, *Το παρελθόν στο δίκτυο. Εικόνα, τεχνολογία και ιστορική κουλτούρα στη σύγχρονη Ελλάδα (1994-2005)*, Εταιρεία Μελέτης της Ιστοριογραφίας και της Θεωρίας της Ιστορίας (ΕΜΙΘΙ) – Ιστορεΐν, Αθήνα 2015.

νονται στους λόγους περί παρελθόντος και στις νέες δυναμικές που αναπτύσσονται μεταξύ των κόμβων της ιστορικής κουλτούρας υπό το φως των νέων τεχνολογιών.

Έχοντας μιλήσει αναλυτικά για τους διαφορετικούς τρόπους συνάντησης με το παρελθόν, την ιστορία στον δημόσιο χώρο και την ιστορική εκπαίδευση, στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο η συγγραφέας μιλάει για το άρατο νήμα που συνδέει όλα τα παραπάνω: την έννοια της ιστορικής κουλτούρας. Η ιστορική κουλτούρα, εκφράζοντας το πλέγμα των σχέσεών μας με το παρελθόν, όπως αυτό έχει συγκροτηθεί μέσα από μια σειρά κοινωνικών και πολιτισμικών πρακτικών, δεν μπορεί παρά να είναι και η ίδια μέρος της κουλτούρας της κοινωνίας που την παράγει. Ως τέτοια δεν περιλαμβάνει απλώς τις σχέσεις μας με το παρελθόν αλλά και τους τρόπους με τους οποίους αυτό δημιουργεί νοητικά πλαίσια και αντιλήψεις, και τροφοδοτεί ταυτότητες στο σήμερα. Είναι αυτή η ιδιότητα της ιστορικής κουλτούρας που την αναδεικνύει σε εξαιρετικά γόνιμο πεδίο μελέτης, καθώς στρέφει το βλέμμα στο παρόν και θέτει τις προϋποθέσεις για τον κριτικό αναστοχασμό σχετικά με την οντολογία και την κατεύθυνση της ιστορικής επιστήμης, και τα διακυβεύματα της σύγχρονης ιστορικής εκπαίδευσης.

Η μελέτη στηρίζεται σε πλούσια σύγχρονη βιβλιογραφία, διεθνή και ελληνική. Όπως αναφέρει και η ίδια η συγγραφέας, δεν φιλοδοξεί να κάνει διεξοδική ανάλυση των πεδίων της δημόσιας ιστορίας, της ιστορικής εκπαίδευσης και της ιστορικής κουλτούρας.⁵ Παρ' όλα αυτά κάνει με επιτυχία μια εξαιρετική εισαγωγή και στα τρία πεδία, παρουσιάζοντας τις βασικότερες έννοιες που πραγματεύονται και τα θεωρητικά ερωτήματα που τα διέπουν, εντάσσοντας, παράλληλα, την κάθε συζήτηση στο ιστορικό και πολιτισμικό της πλαίσιο. Και το κυριότερο, δεν τα προσεγγίζει αποσπασματικά, ως ανεξάρτητες θεματικές, αντίθετα εμβαθύνει σε κάθε ένα δίνοντας έμφαση στο πώς αυτά αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία: πώς δημόσια ιστορία και ιστορική εκπαίδευση συνδέονται τόσο με την ακαδημαϊκή ιστορία όσο και με τη μνήμη και τα συναισθήματα, κάτω από τον αστερισμό της ιστορικής κουλτούρας.

Η αφηγηματική ικανότητα της συγγραφέως σε συνδυασμό με την εύστοχη χρήση παραδειγμάτων της επιτρέπει να μεταχειρίζεται περίπλοκες θεωρητικές έννοιες με εύληπτο τρόπο. Για τον λόγο αυτό το βιβλίο αποτελεί έναν πολύτιμο οδηγό για την κατανόηση των εννοιών της δημόσιας ιστορίας, της ιστορικής εκπαίδευσης και της ιστορικής κουλτούρας, αφού συνοψίζει τις κυριότερες ιστοριογραφικές συζητήσεις ενταγμένες στο ιστορικό τους συγκείμενο και προσφέρει σημεία αναφοράς από τη σύγχρονη ελληνική και ξένη βιβλιογραφία. Ταυτόχρονα, έχοντας εγγράψει τόσο τη μνήμη και τη δημόσια ιστορία όσο και την ιστορική εκπαίδευση εντός της ιστορικής κουλτούρας, θέτει γόνιμα ερωτήματα που αξίζει να διερευνηθούν περαιτέρω γύρω από τη δυναμική σχέση μεταξύ τους στη σημερινή συνθήκη της παγκοσμιοποίησης και της κυριαρχίας του ψηφιακού.

ZΩΗ ΚΑΖΑΚΟΥ

---

5. Για μια πιο διεξοδική εισαγωγή στη δημόσια ιστορία βλ. Χάρης Εξερτζόγλου, *Δημόσια ιστορία. Μία εισαγωγή*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2020. Για την ιστορική εκπαίδευση βλ. Γιώργος Κόκκινος, Παναγιώτης Γατσώτης (επιμ.), *Για μια σφαιρική και πολυδιάστατη ιστορική εκπαίδευση*, Αθήνα, Πεδίο, 2020.